

Велика Британія, враховуючи наполегливість своїх союзників, погодилась розпочати переговори щодо укладання російсько-британської конвенції, проте обумовлювала це поступками Росії у суперечностях двох держав на Середньому Сході. Незважаючи на те що царський уряд пішов на зустріч лондонському кабінету у вищезгаданих питаннях, Форін офіс відверто гальмував переговорний процес й визнавав можливість укладання лише договору, який мав би консультативний характер і не позбавляв його свободи дій у світовій політиці. Однією з причин цього було небажання Лондона псувати відносини з Берліном, який висловлював підозри щодо можливості підтримки Великою Британією російських амбіцій стосовно Чорноморських проток. До того ж, у Лондоні усвідомлювали, що реальна російсько-британська військово-морська співпраця зумовить посилення будівництва німецького, а також австро-угорського флотів, що буде вже безпосередньою загрозою для британських життєво важливих інтересів.

Російські союзники по Антанті – Франція та Велика Британія не пішли назустріч царському уряду щодо заходів задля гальмування стрімкого посилення османського військово-морського флоту. Внаслідок цього продовжувалась його модернізація за допомогою британських офіцерів, а також завдяки будівництву нових потужних кораблів на британських верфях та фінансуванні цих приготувань переважно за рахунок французьких кредитів. Петербург переконував своїх партнерів, що це посилює загрозу для його безпеки на Чорному морі. Однак насамперед він побоювався, що такі тенденції зведуть нанівець російські плани – за слушної нагоди взяти під контроль Босфор та Дарданелли. Лондон та Париж наголошували своєму партнеру, що, задля вгамування його амбіцій, не хочуть жертвувати своїми вагомими економічними інтересами та, до того ж, якщо вони навіть це зроблять, то дану нішу досить швидко заповнять їхні німецькі конкуренти.

Отже Велика Британія прагнула зберігати певну свободу дій й утриматись від посилення зближення із своїми партнерами по Антанті, насамперед Петербургом, щоб уникнути конфронтації з Троїстим союзом. Це демонструвало слабкість Антанти й заохочувало її супротивників, передусім Німеччину до рішучих дій у світовій політиці, що стало однією з причин вибуху Першої світової війни.

1. Бенкендорф – Сазонов. Лондон, 9 июня / 27 мая 1914 // Международные отношения в эпоху империализма (Далі – МОЭИ). – М., 1933. – Серия 3. – Т. 3. – № 188. 2. Бьюкенен Дж. Мемуары дипломата: Воспоминания, мемуары. – М.-Мн., 2001. 3. Волков – Русин. Лондон, 6 июня / 24 мая 1914 // МОЭИ. – Серия 3. – Т. 3. – № 175. 4. Журнал совещания у начальника морского Генерального штаба. 13 (26 мая) 1914. // МОЭИ. – Серия 3. – Т. 3. – № 86. 5. Запись лекции прочитанной в Ставрополье Лиртваго Д.Ф. на тему: "Проливы и уход из министров иностранных дел Миллюкова" // Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ). – Ф. 579. – Оп. 1. – Д. 1751. 6. Захер Я.М. Константинополь и Проливы // Красный архив. – 1924. – Т. 7. 7. Игнатьев А.В. Русско-английские отношения накануне первой мировой войны (1908-1914 гг.). – М., 1962. 8. Извольский – Сазонов. Париж, 18/5 марта 1914 // МОЭИ. – Серия 3. – Т. 2. – № 42. 9. Лунев Ю.В. Черноморские проливы в англо-российских отношениях (1907-1914 гг.). Дисс... канд. ист. наук. – М., 2003. 10. О целях наших на Проливах. Записка Н.А. Базилы. Ноябрь 1914 // Российский государственный военно-исторический архив (РГВИА). – Ф. 2003. – Оп. 1. – Д. 1866. 11. Русаков К.А. Проблема Черноморских проливов во внешней политике Великобритании, 1892-1920 гг. Дисс... канд. ист. наук. – Луганск, 2003. 12. Сазонов – Бенкендорф. С.-Петербург, 25/12 июня 1914 // МОЭИ. – Серия 3. – Т. 3. – № 361. 13. Сазонов С. Д. Воспоминания. – Минск, 2002. 14. Стратегическая записка по Морскому генеральному штабу. Предварительные соображения о Константинопольской операции. 1 декабря 1914 // РГВИА. – Ф. 2003. – Оп. 1. – Д. 1873. 15. Anderson M.S. The eastern question. 1774-1923. – London, 1965. 16. Benckendorff – Sasonow. London, den 19 Juni / 2 Juli 1914 // Graf Benckendorff Diplomatischen Schriftwechsel. – B. III. – № 1066. 17. Benckendorff – Sasonow. London, den 3 / 16 Juli 1914 // Graf Benckendorff Diplomatischen Schriftwechsel. – B. III. – № 1068. 18. Benckendorff – Sasonow. London, den 30 Mai / 12 Juni 1914 // Graf Benckendorff Diplomatischen Schriftwechsel. – B. III. – № 1061. 19. Bericht des russischen Außenministers Sasonow an den Zaren. St. Petersburg, den 25 November (8 Dezember) 1913 // Der Diplomatische Schriftwechsel Iswolskis 1911-1914. – Berlin, 1924. – B. 3. – № 1157. 20. Bobroff R.P. Roads to the Glory. Late Imperial Russia and the Turkish Straits. – London-New York, 2006. 21. Buchanan – Grey. St. Petersburg, April 3, 1914 // British documents on the origins of the war, 1898-1914 (Далі – B.D.). – L., 1927-1951. – Vol. X. – Part. I. – № 537. 22. Buchanan – Grey. St. Petersburg, March 31, 1914 // B.D. – Vol. X. – Part. I. – № 536. 23. Bunsen – Nicolson. Vienna, June 22, 1914 // B.D. – Vol. X. – Part. I. – № 374. 24. Die Verhandlungen über die Englisch-Russische Marine Convention. April bis Juli 1914. Kapitel CCC // Die Große Politik der Europäischen Kabinete 1871-1914. (Далі – G.P.). – B. 39. – № 15862-15889. 25. Dantas D. Greece and Turkey: the regime of the Straits, Lemnos, Samothrace. – Athens, 1987. 26. Graves P.P. The question of the Straits. – L., 1971. 27. Grey – Beaumont. Foreign Office, 3 août 1914 // Les pourparlers diplomatiques 3 août – 4 novembre 1914. Le second livre bleu anglais. Correspondance relative aux événements qui ont amené rupture des relations avec la Turquie. – Paris, 1915. – № 1. 28. Grey – Buchanan. Foreign Office, June 25, 1914 // B.D. – Vol. X. – Part. II. – № 554. 29. Grey – Buchanan. Foreign Office, June 25, 1914. Ten. № 283 // B.D. – Vol. X. – Part. II. – № 554. 30. Grey – Bertie. Foreign Office, June 15, 1914 // B.D. – Vol. X. – Part. I. – № 282. 31. Le texte de l'accord naval anglo-russe. Pétersbourg, 13/26 mai 1914 // Histoire de la Guerre de 1914 d'après les documents officiels. – Bruxelles, 1914. – T. I. 32. Lichnowsky – Bethmann Hollweg. London, den 24 Juni 1914 // G.P. – B. 39. – № 15884.

Надійшла до редколегії 16.02.11

I. Орищенко, асп.

В. О. БІЛЬБАСОВ ТА ЙОГО ВНЕСОК У СТАНОВЛЕННЯ МЕДІЄВІСТИКИ У КИЇВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ СВ. ВОЛОДИМИРА

Стаття присвячена розвитку медієвістики у Київському університеті у другій половині XIX ст. на прикладі наукової діяльності В. О. Більбасова.

This article deals with the development of historiography of Middle Ages in the Kiev University during the second part of the XIX-th century on the example of scientific activity of V. Bilbasov.

60-ті рр. XIX ст. стали переломним моментом для становлення медієвістики у Київському університеті. Цей період характеризується переходом від викладання історії, середніх віків, до початку ґрунтовного дослідження її проблем. Якщо ще у 1843 р. поїздки молодих вчених на стажування за кордон вважалися необхідними для встановлення зв'язку між науковцями та передачею досвіду історичного дослідження, то після європейських революцій 1848 р. закордонні відрядження були призупинені, щоб забезпечитись від проникнення революційних ідей. З цієї ж причини з 1852 р. в Російсь-

кій імперії діяла заборона стосовно запрошення до університетів іноземних вчених [9, С. 279–280].

Закордонні відрядження відновлюються лише у 1862–1863 рр. в ході загальноімперської освітньої реформи та міністерської програми стосовно професорських стипендіатів. За указом міністра народної освіти від 1860 р. відтепер право виїзду на стажування надається лише політично надійним науковцям [9, С. 278].

Тим не менше, дефіцит кадрів відчувався, оскільки за кордон часто посилали людей недостатньо підготовлених, які не змогли написати наукову роботу і не мали права працювати в штаті вищих навчальних закладів,

відшкодувавши таким чином витрачені державні кошти. Поступове зменшення кількості викладацького складу внаслідок виходу на пенсію і відсутність заміни призвели до того, що станом на 1866–1867 рр. на історико-філологічному факультеті 6 кафедр залишилося без професорів, оскільки жоден з трьох стипендіатів протягом 1863–1866 рр. завдання не виконав [11, С. 142–143]. Крім того, Рада університету, використовуючи статті нового Статуту від 1863 р., намагалася позбутися професорів, діяльність яких розходилася з позицією Ради. Найчастіше це була 78 стаття, яка наголошувала, що після відпрацювання 25 років в університеті, професор має право залишитися на посаді тільки після затвердження його кандидатури Радою університету з часткою голосів не менше двох третин від загальної кількості виборців [8. П. 78]. Ця вимога була пристосована для того, щоб звільнити місця для нового покоління науковців, але нові кадри ще не були підготовлені. Професор О. І. Ставровський, побоюючись негативного результату, навіть не подавав заяву про переобрання [11, С. 144–147].

Одним з перших представників вчених, які займалися не лише викладанням, а й дослідженням проблематики середньовіччя, був Василь Олексійович Більбасов.

Василь Олексійович Більбасов народився у Полтаві, в дворянській родині у 1837 р. Закінчив петербурзьку гімназію, у 1861 р. отримав ступінь кандидата наук у Петербурзькому університеті, захистивши дисертацію за темою "Хрестовий похід Фрідріха II". Протягом двох років (1864–1866) був на стажуванні в університетах Англії, Франції та Німеччини. З 1867 р. – приват-доцент Університету Св. Володимира. В тому ж році захистив докторську дисертацію з теми "Попівський король Генріх IV Распе" [6. С. 157]. Після цього він був запропонований Раді університету на посаду екстраординарного професора, але більшість членів Ради проголосували проти його кандидатури. Це пояснювалося попереднім конфліктом історико-філологічного факультету з Радою університету. Справа дійшла до міністерства народної освіти, оскільки за законом В. О. Більбасов, як стипендіат, повинен був відпрацювати в учбових установах міністерського підпорядкування по два роки за кожен рік отримання стипендії. Міністерство Народної Освіти визнало дії Ради неправомірними, шкідливими для розвитку науки. За указом міністра в березні 1868 р. В. О. Більбасов у числі інших звільнених за голосуванням науковців був, у супереччя рішенням Ради, призначений ординарним професором кафедри всесвітньої історії [12, С. 145–151].

В. О. Більбасов розглядав історичний процес як постійну боротьбу нації проти деспотичних сил та їх встановлення при владі. При чому ця боротьба зачіпає лише політичну та ідеологічну сферу. При розгляді історичних проблем він в першу чергу звертав увагу на ту чи іншу історичну особистість, яку і розглядав у контексті історичних подій. Основними його працями є "Хрестовий похід імператора Фрідріха II", "Генріх IV Распе, ландграф Тюрингії", ряд статей, присвячених різним питанням середньовічної історії, цикл робіт, присвячених Кирилу та Мефодію та Яну Гусу ("Чех Ян Гус з Гусинця"). Крім того, він, у нових традиціях російської історичної науки, займався дослідженням середньовічної джерельної бази (праця "Документальні джерела хроніки Матвія Паризького") [5, С. 306].

Дослідження В. О. Більбасова "Генріх IV Распе, ландграф Тюрингії" присвячено періоду правління короля, обраного кардиналами на Ліонському соборі у 1245 р., у зв'язку з конфліктом папи римського Іннокентія IV та імператора Священної Римської імперії Фрідрі-

ха II. На цьому соборі Фрідріха II було відлучено від церкви і автоматично позбавлено титулу та трону, а на його державу накладено інтердикт [1, С. 3].

Дослідження проведено на широкій джерельній базі, детальний огляд якої проводиться на початку роботи. Джерела В. О. Більбасов поділяє на групи: літописи (різноманітні хроніки, аннали, історії), документи (листи, інструкції, повідомлення, офіційні акти). У дослідженні задіяні матеріали як німецького, так і італійського походження [1, С. 4–42]. Вчений починає працю з опису території Тюрингії, її географічного положення, походження населення, історії становлення як окремої німецької держави до приходу на тюринзький престол Генріха IV Распе [1, С. 43–56]. Він же був серед тих князів, які написали донос папі римському на Фрідріха. Генріх Распе виявився єдиним з тих, кому папа пропонував зайняти престол Священної Римської імперії, хто погодився на цю пропозицію (до якої додавалася грошова та військова допомога). Починається боротьба за союзників. Фрідріх II веде переписку з англійським та французьким королями, але діє нерішуче. Кількість прибічників Іннокентія IV зростає, зокрема за рахунок князів, які злякалися протистояння з папським престолом, та єпископів, з володінь та єпархій яких папа натомість зняв інтердикт [1, С. 62–66]. Колишній імператор робить безуспішні спроби примирення з папою. Фрідріх II ледве встигає викривати укладені проти нього змови. Папський легат, кардинал Філіп Феррарський, отримує доручення відлучати від обов'язків тих духовних і світських правителів, що відмовляться приносити клятву Генріху IV Распе [1, С. 67–73].

Офіційне обрання нового короля відбулося 22 травня 1246 р. Далі на основі виданих Генріхом IV документів автор визначає, які землі та території визнали новообраного правителя, при чому це були або родичі Генріха IV, або управляли підпорядкованими йому землями [1, С. 74]. В ході війни з сином Фрідріха II Конрадом IV, основною сутичкою якої була Франкфуртська битва, перемогу отримав Генріх IV, оскільки частина союзників суперника перейшла на його бік. Після цього на Франкфуртському сеймі була прийнята ухвала про те, що феоуди, які залишилися без спадкоємців, повинні перейти у власність церкви. Щоправда, це рішення так і не було виконане. Князі, які не з'явилися на сейм, були відправлені до папи римського, котрий мав призначити їм покарання [1, С. 88–91].

В. О. Більбасов наголошує на суперечливості поста-ті Генріха IV Распе. Не висловлюючи прямо симпатій до жодної з сторін конфлікту, він досліджує ситуацію в Німеччині в результаті протистояння законного імператора з папським престолом. Генріх IV Распе, погодившись на пропозицію Іннокентія IV, опинився між двох вогнів: з одного боку – зраджений ним Фрідріх II та його прибічники, з іншого – населення держави, яку він очолював. При владі він утримувався лише завдяки підтримці духовенства. Міста Німеччини виступали проти нього, звинувачуючи у розв'язанні конфлікту [1, С. 96–97]. За межами Священної Римської імперії Генріх IV взагалі не мав авторитету – правителі європейських держав були більш схильними підтримати Фрідріха II, або ж зберігали нейтралітет.

Після недовгого правління Генріх IV помер у Вартбурзі, Фрідріх II ще деякий час продовжував боротьбу, після його смерті керівництво опозицією проти папи очолював Конрад IV. Для держави протистояння принесло лише розорення. Наприкінці праці автор зазначає, що в ході конфлікту виник ряд легенд навколо особи імператора, серед населення почався рух спротиву політиці папства [1, С. 107–108].

Таким чином, у праці В. О. Більбасова було всебічно висвітлено не стільки політику так званого "попівського короля", скільки ситуацію, за якої він отримав владу, ставши маріонеткою духовенства у конфлікті з імператором Фрідріхом II. Короткий час правління Генріха IV був позначений безперервною громадянською війною прихильників відлученого від церкви законного правителя та ставленика тієї ж церкви.

Ряд досліджень В. О. Більбасова було присвячено історії західних слов'ян, зокрема релігійним питанням. Однією з таких робіт є "Чех Ян Гус із Гусинця. Листи, вибрані Мартіном Лютером" [3], що була написана до ювілейної дати (500-річчя з дня народження Яна Гуса). Вона містить опис ситуації у Чехії від її першого хрещення і до початку гуситських війн. Недолік-автор робить акцент на тому, що православна церква нав'язана чехам під час німецької колонізації. Крім того, дослідники, зокрема Л. П. Лаптева, стверджують, що ця праця є ювілейним виданням на замовлення Санкт-Петербурзького слов'янського благодійного комітету і майже цілком є компіляцією з робіт В. А. Єлагіна та Е. П. Новікова. Навіть листи Яна Гуса використані ним у варіанті, спочатку перекладені з чеської на латинь, а потім, для Мартіна Лютера, з латині на німецьку [8, С. 70]. Однак ця робота виражає ставлення автора до таких суперечливих питань, як єдність слов'янського світу, роль релігії як причини багатьох історичних явищ і подій. Таким чином, В. О. Більбасов висвітлює релігійне протистояння в Чехії з позиції поширеного на той час в Російській імперії панславізму.

Численні статті В. О. Більбасова теж тією чи іншою мірою зачіпали релігійне питання. Стаття "Відкриття в іспанській історії" написана на основі матеріалів Симанкаського архіву і досліджень Бернерота і присвячена періоду II половини XV–XVI ст., від початку правління Фердинанда та Ізабелли. Автор наголошує, що XVI ст. має велике значення. Воно було періодом звільнення людського розуму, починається дослідження природи, після століть доведення тлінності людського існування люди починають насолоджуватися життям, і звідси те поєднання доброчинності зі злочинами [2, С. 45–47]. У статті автор ставить такі питання: особистість Фердинанда Арагонського та Ізабелли Кастильської, окремі аспекти їх внутрішньої та зовнішньої політики, мета іспанської інквізиції, проблеми папства та причини невдоволення ним у суспільстві [2, С. 47].

В. О. Більбасов вважає, що неможливо аналізувати політику того чи іншого правителя без дослідження особливостей його характеру. Так, він робить наголос на тому, що король Фердинанд був людиною владною, жорсткою, а Ізабелла-славилася лицемірством і в основному вирішувала справи, які потребували вміння переконувати, будь-яким чином схилити когось до потрібного рішення, йшла до своєї мети, не хежтуючи жодними засобами. Саме вона писала листа папі римському, доводячи, що з інквізиційних процесів вона не має жодної монети прибутку. І це в той час, коли жертвами інквізиції ставали, в основному, заможні дворяни, купці, підприємці. Держава вела війну з арабами (Реконкіста), тому потрібні були кошти на військо та ведення воєнних дій [2, С. 52–69].

Окрема увага приділена стосункам Іспанії з папством. Автор звертає увагу на кризу римської курії, обмеження свободи дій папи римського з боку кардиналів (акт священної консисторії від 21 вересня 1503 р.), який захищав у першу чергу інтереси кардиналів, та загальне ослаблення влади пап [3, С. 74–80].

Таким чином, В. О. Більбасов здійснив важливий вклад у висвітлення історичних питань саме з огляду на поєднання рис характеру можновладців та історичних умов, у яких відбувалася їх діяльність, особливостей їх відносин з Римом. Крім того, він звертає особливу увагу на аналіз джерельного матеріалу, подаючи його з різних точок зору.

1. Більбасов В. А. Генрих IV Распе, ландграф Турингии. /Б. м / Б. г / 12. / 194 с. 2. Більбасов В. А. Открытия в испанской истории. Вырезка. С. 45 – 117. Компл. № 1. 3. Більбасов В. А. Чех Ян Гус из Гусинца. Письма Яна Гуса, выбранные Мартином Лютером. СПб., 1869. 89 с. 4. Гутнова Е. В. Историография истории средних веков: Учебник для студентов, обучающихся по специальности "История". М.: Высшая школа, 1975. 479 с. 5. Більбасов В. А. "Документальні джерела хроніки Матвія Паризького" С. 306. 6. Історичний факультет Київського Національного університету імені Тараса Шевченка: минуле і сьогодення. / Під ред. проф. Г. Д. Казьмирчука. К., 2004. 356 с. 7. Лаптева Л. П. Русская историография гуситского движения (30-е гг. XIX в. 1917 г.). М.: Изд-во МГУ, 1978. 340 с. 8. Общий устав Императорских Российских университетов // http://lib.ru/TEXTBOOKS/ustaw_18.txt. 9. Потульницький В. А. Україна і всесвітня історія: Історіософія світової та української історії XVII – XX ст. К.: Либідь, 2002. 480 с. 10. Ромер Ф. Київський університет в 1855 – 1860 рр. // 3 іменем Святого Володимира. Київський університет у документах, матеріалах та спогадах сучасників. У 2-х кн., Кн. 2. / Упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський. К.: Заповіт, 1994. 433 с. 11. Чесноков В. И. Правительственная политика и историческая наука России 60 – 70-х годов XIX века. Исследовательские очерки. Воронеж: Изд-во воронежского университета, 1989. 298 с.

Надійшла до редколегії 16.02.11

Т. Орлова, д-р іст. наук

РОЛЬ ЖІНОЦТВА В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ: ІСТОРІОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА XX – ПОЧАТКУ ХХІ ст.

Подано коротку характеристику одинадцяти груп історіографічних джерел з проблеми участі жіноцтва у творенні історії України.

The article gives a brief characteristic to eleven groups of historiographic sources dealing with the issue of women's part in the making of Ukrainian history.

Процеси глобалізації, які проходять під знаком вертернізації, в сучасному світі мають найрізноманітніші наслідки. Серед них – поширення підходів євроатлантичної історичної науки серед наукового співтовариства інших країн, зокрема, України. Не вдаючись до розгорнутої характеристики, звернемо увагу на зростання інтересу дослідників до соціальної історії, а в ній – до історії жіноцтва. В Україні та українській діаспорі наукові пошуки істориків та інших суспільствознавців у цьому напрямку впродовж останніх ста десяти років втілювалися у понад три тисячі публікацій. Саме вони складають джерельний комплекс, в якому відбився історико-

науковий процес у всій своїй різноманітності і багатстві. Враховуючи специфіку дослідження проблеми і беручи до уваги найновіші у вітчизняній науці класифікаційні схеми, які вже пройшли апробацію в працях провідних сучасних історіографів, джерельний комплекс з історіографії проблеми "Жінка в історії України" можна поділити на декілька груп.

До першої з них входять документальні джерела. Характеризуючи цю групу джерел, слід мати на увазі ширше розуміння проблеми, а саме "Жінка і українське суспільство", взятої в історичному плані. Тому сюди треба віднести, насамперед, ті документи, що визнача-